

РОЗВИТОК СЛОВНИКА ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ ЗАСОБОМ МАЛИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ЖАНРІВ

VOCABULARY DEVELOPMENT IN EARLY CHILDHOOD BY MEANS OF FOLKLORE SMALL GENRES

У статті висвітлено сутність і закономірності розвитку словника дітей раннього віку. Подано тлумачення поняття «словникова робота» як цілеспрямованої педагогічної діяльності, що передбачає ефективне засвоєння дошкільнятами лексичного запасу рідної мови шляхом умілого використання вихователями оптимального педагогічного інструментарію (форм, методів, прийомів, засобів). З'ясовано ефективність використання у зазначеному процесі малих форм дитячого фольклору, як-от: казок, забавлянок, примовлянок, колицкових, дражнилок, загадок, скороговок, прислів'їв та приказок. Увиразнено цінність фольклорних творів, зумовлену їхніми високою образністю, виразністю, барвистістю й жанровими особливостями (мовними, смисловими, звуковими). Висвітлено специфіку малих форм дитячого фольклору, котрі, з одного боку, є дивовижним зразком колективної багатовікової народної словесної творчості, а з іншого, – могутнім засобом активізації інтелектуального й мовленнєвого розвитку дитини, що, зі свого боку, спонукає її до власної мовленнєвої творчості. Виокремлено низку методів словникової роботи у закладі дошкільної освіти – таких, як збагачення активного словника малят, засвоєння граматичних, лексичних категорій мови, інтонаційних засобів виразності, оволодіння чіткою та правильною звуковимовою тощо.

Визначено педагогічні умови використання малих фольклорних жанрів у роботі з дітьми раннього віку, які забезпечують оптимальний розвиток їх словникового запасу: систематичне застосування малих фольклорних жанрів у навчально-виховному процесі закладу дошкільної освіти; комплексний підхід до мовленнєвого розвитку в різних видах діяльності (навчальній, ігровій) як на заняттях, так і в повсякденному житті; створення сприятливого мовленнєвого середовища у групі; взаємодія закладу дошкільної освіти із сім'єю з метою розвитку словника дітей раннього віку.

Ключові слова: словник, словникова робота, діти раннього віку, народна словесна творчість, фольклор, малі фольклорні жанри.

The article highlights the essence and regularities of vocabulary development in early childhood. It presents an interpretation of the concept of "work with vocabulary" as a purposeful educational activity which involves effective acquisition by preschoolers of the vocabulary of their native language through the skilful use of optimal educational resources (forms, methods, techniques, tools) by educators. The authors point out the effectiveness of the use of small forms of children's folklore in the specified process, which are: fairy tales, nursery rhymes, cheers, lullabies, teasing chants, riddles, tongue twisters, proverbs and sayings. The value of folklore works is highlighted due to their high imagery, expressiveness, colourfulness and genre features (linguistic, semantic, sonic ones). The article explores the specifics of small forms of children's folklore, which, on the one hand, are an amazing example of collective centuries-old folk verbal creativity, and on the other hand, a powerful means of activating a child's intellectual and speech development, which, in turn, encourages them to their own speech creativity. There have been singled out a number of methods concerning work with vocabulary in a preschool educational institution – such as enriching children's active vocabulary, mastering grammatical and lexical categories of the language, intonation means of expression, mastering clear and correct phonetic pronunciation, etc.

There have been determined pedagogical conditions for the use of folklore small genres in working with young children, which ensure the optimal development of their vocabulary: systematic use of folklore small genres in the educational process of a preschool educational institution; a comprehensive approach to speech development through various activities (educational, play activities) both in the classroom and in everyday life; creation of a favourable speech environment in the group; interaction of the preschool educational institution with the family in order to develop young children's vocabulary.

Key words: vocabulary, work with vocabulary, young children, folk verbal creativity, folklore, folklore small genres.

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/55.2.34>**Івах С.М.,**

канд. пед. наук,
доцент кафедри загальної педагогіки
та дошкільної освіти
Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені Івана Франка

Паласевич І.Л.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри загальної педагогіки
та дошкільної освіти
Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені Івана Франка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Проблема розвитку мовлення дітей раннього віку сьогодні набуває особливої актуальності у зв'язку з модернізацією дошкільної освіти, оновленням її змісту, вдосконаленням форм, методів і технологій навчання дошкільнят рідної мови, розвитком культури мовлення та мовленнєвого спілкування.

Ранній вік – найвідповідальніший період у житті дитини, оскільки в цей час закладається фундамент мовленнєвого мистецтва майбутньої особистості. Мовлення дітей раннього віку є важливим інструментом, за допомогою якого вони

пізнають довкілля; встановлюють із ним контакт, збагачують свою пізнавальну сферу, набувають навичок соціалізації. У сучасних умовах завдяки поширенню комп'ютеризації, телебачення та інших технічних засобів, які стали доступними дітям як у сім'ї, так і в закладах дошкільної освіти, спостерігається обмеження безпосереднього спілкування дітей із людьми зі свого найближчого оточення, недостатнє використання дорослими надбань народної педагогіки у виховному процесі, внаслідок чого гальмується розвиток мовленнєвої сфери дітей.

Важливе місце в системі засобів їхнього мовленнєвого розвитку, навчання й виховання займає фольклор, особливо його малі жанри, які супроводжують малят із перших днів життя, щедро напуваючи їх із невичерпних джерел народної мудрості, духовності й моралі, прищеплюючи загальнолюдські цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Використання упродовж навчання дітей рідної мови творів українського фольклору розглядалося ученими-класиками О. Духновичем, С. Русовою, Є. Тихеєвою, К. Ушинським та ін.

До прикладу, С. Русова стверджувала, що народний фольклор (казки, приказки, загадки, легенди) – чудовий матеріал для ілюстрації початкового навчання, котрі «... низкою яскравих перлинок обгорнуть перші кроки виховання дітей у закладі дошкільної освіти, викличуть до роботи їх фантазію, створюючи національно-естетичну атмосферу, природно прив'язуючи дитину до рідного терену» [10, с. 112–113]. Педагогиня наголошувала на постійному використанні народної літератури (казок, пісень, старовинних оповідань, поем, легенд, історичних пісень) у мовленнєвому розвитку дітей дошкільного віку.

Сучасні дослідники А. Богуш і Н. Лисенко визначають фольклор одним з основних засобів розвитку мовлення: «Діти, виховані на фольклорі, здебільшого є чутливішими до художньо-образного слова ... Розвиток дитини поза фольклором тільки в межах побутового спілкування ... гальмує розвиток духовного начала, містить небезпеку закріплення підсвідомої орієнтації вже змалку переважно на задоволення утилітарних потреб», – зазначають науковці [4, с. 6].

За О. Трифоновою малі фольклорні жанри характеризуються низкою індивідуальних, специфічних лише для цього жанру рис, до яких, на її думку, належать: «... доступність змісту, невеликий обсяг тексту, використання художньо-зображувальних засобів мови, захоплюючий, «надихаючий» ігровий сюжет. Саме у поєднанні з яскравими авторськими зображеннями до тексту фольклор надзвичайно приваблює малят. Фольклорні твори поєднують у собі барвистість, виразність, ритмічність, легкість для запам'ятовування та слугують ефективним засобом розвитку мовлення дошкільників» [12, с. 27].

Аналіз наукової літератури з досліджуваної теми, а також вивчення практичного досвіду мовленнєвого розвитку дітей раннього віку надав підстави для висновку про недостатній ступінь висвітлення проблеми використання малих фольклорних жанрів у розвитку словника дітей раннього віку.

Актуальність означених питань та їх недостатня розробленість зумовили вибір теми нашої наукової розвідки, **метою** якої є обґрунтування ефективності малих фольклорних жанрів як засобу розвитку словника дітей раннього віку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ранній вік – особливий період у житті дитини. Якісні перетворення, що відбуваються у психічній та фізичній сфері, закладають основу для подальшого формування і становлення дитини як особистості. Одним із найважливіших новоутворень цього етапу життя постає засвоєння рідної мови як засобу та прийому спілкування й пізнання, що радикально впливає на стосунки дитини зі світом. «Оскільки слово служить цілям усього життя – як повсякденним, так і найбільш високим, з одного боку, воно є зброєю для вираження наших уявлень, думок, пізнання, з іншого, – засобом до їх збагачення і розширення, до формування нашої свідомості» [1, с. 35], наголошує Н. Аксаріна.

Словник збагачується упродовж «привласнення мови», що є досить тривалим процесом не тільки кількісного накопичення слів, а й засвоєння їх змістового наповнення та формування вміння доречного послуговування ними у щоденній мовленнєвій практиці.

Мовлення, яке з'явилося й розвивається, реорганізовує основні психічні процеси дитини, такі як пам'ять, мислення, сприймання, почуття, бажання. Воно відкриває широкі можливості для нових та специфічних, індивідуально людських форм вираження зовнішнього і внутрішнього життя, а саме: уяви, свідомості, логічного й образного мислення, планування, управління своєю поведінкою, нових форм спілкування.

Для повноцінного оволодіння зв'язним мовленням передусім необхідно сформулювати в дитини досить багатий словник, який є основою будь-якої фрази, будь-якого висловлювання. Засвоюючи слова, малюк опановує два їх значення – лексичне і граматичне. Тому дошкільнятам необхідно вивчати не тільки окремі слова, а й їх сполучення у комплексах, у правильній граматичній будові. Автоматизація вживання граматичних форм і словосполучень дає можливість дитині під час самостійних висловлювань зосереджувати увагу на їх змісті. А тому у словниковій роботі педагогам недоцільно обмежуватися вправами у номенклатурі, оскільки потрібно створювати передумови для граматично правильного використання тих чи тих лексем у зв'язному мовленні.

Визначаючи сутність і закономірності розвитку словника дітей раннього віку, його місце в системі роботи з розвитку мовлення, необхідно насамперед з'ясувати тлумачення понять «слово» та «словник».

Так, «...слово – це основна структурно-семантична одиниця мови, що слугує для найменування та позначення предметів, процесів, властивостей та відношень між ними» [8, с. 246].

З погляду лінгвістики виокремимо такі основні, специфічні лише для цієї категорії властивості слова: фонетичне вираження, граматичне

оформлення слова та семантична валентність, тобто здатність слова поєднуватися з іншими лексемами [2]. Отже, можемо говорити про необхідність оволодіння словом у єдності його граматичного, лексичного значення та мовленнєвої форми (т. зв. звукової та морфологічної) на основі частого й активного використання в мовленні.

Поняття «словник» у Великому тлумачному словнику української мови визначають, як «... сукупність слів, які використовуються в чий-небудь мові; сукупність слів певної мови» [5, с. 1149].

Словникова робота в закладі дошкільної освіти є цілеспрямованою фаховою діяльністю, упродовж якої відбувається ефективне засвоєння словникового запасу рідної мови при вмілому використанні вихователями оптимального педагогічного інструментарію. Як відомо, ефективність означеного процесу великою мірою залежить від застосовуваних педагогами засобів. Серед них вагоме місце займає усна народна творчість, зокрема фольклор.

Науковці характеризують фольклор як «... універсальну педагогічну систему, в якій тисячоліття народного досвіду вже самі відібрали природні й необхідні форми розвитку мовлення, музичних здібностей, логічного й образного мислення, трудових навичок, естетичних та моральних ідеалів» [2].

З огляду на це А. Богуш закликає неодмінно застосовувати твори малих фольклорних жанрів у розвитку мовлення дітей раннього віку. Саме в цих дитячих творах, зазначає вчена, «...містяться мовленнєві моделі дитячої мови: ляля, гам, киця та ін. Вони є своєрідним фондом народної дитячої лексики; в цих творах зустрічається чимало звуконаслідувальних слів, які стимулюють мовлення дитини, полегшують її спілкування з дорослими» [3, с. 11]. Дослідниця, вважає за доцільне використання у виховній практиці з дітьми раннього віку кращих зразків народної мудрості – малих фольклорних жанрів (колисанок, забавлянок, утішок, лічилок, примовок, закличок, приспівків), бо вони «...легкі для наслідування, разом з тим допомагають ввести дитину у світ дорослого побутового життя, залучити дитину до споконвічних національних цінностей, традицій, звичаїв» [3, с. 11–12].

За твердженням А. Богуш, малята із задоволенням слухають народні фольклорні твори, котрі приваблюють своїм емоційним змістом і спонукають прислухатися до звучання рідної мови, водночас збагачуючи дитячий словник народними зворотами, зачаровуючи «... надзвичайною образністю рідного слова» [3, с. 12].

Суголосне поцінування для мовлення дітей раннього віку усної народної творчості відстежуємо і у дослідженнях сучасної науковиці Н. Гавриш, яка зокрема зазначає: «У ранньому віці дуже важливо прискорити «народження» перших

свідомих слів у малюка. Збільшити запас слів допоможуть малі форми фольклору, в яких притягується його увага до предметів, тварин, людей. Звучність, ритмічність, співучість потішок зацікавлюють дітей, викликають бажання повторити, запам'ятати, що, у свою чергу, сприяє розвитку розмовної мови» [6, с. 51].

Колискові пісні, утішки, забавлянки належать до найбільш уживаних жанрів народнопоетичної спадщини, якою послуговується народна педагогіка у вихованні дошкільнят. Дослідниця українського дитячого фольклору Г. Довженок назвала їх «... тим зерном, що пізніше сходить буйним колосом поетичності в уже дорослої людини» [7, с. 36].

Найдавнішою формою жіночої пісенної творчості без сумніву можна вважати колискові пісні, котрі сягають своїм корінням доби міфологічної свідомості людства. Їх характерними, специфічними ознаками є відповідні приспиви, ритмічні повтори окремих слів або звуків, використання епітетів, порівнянь, метафор, звуконаслідувань.

Основою для загальноприйнятої класифікації колискових пісень Г. Довженок обрала їх тематику. Відповідно науковиця виокремлює серед колискових пісень про:

1) саму дитину та все, що з нею пов'язано, а саме: сон, харчування і т.д.; про домашніх та лісових тварин і птахів, які безпосередньо «проявляють» про неї турботу та піклування;

2) думки, душевні переживання й почуття матері, звернені до сина чи доньки, роздуми про їхню та власну долю. Такі колисанки ближчі до ліричних народних пісень, оскільки передають внутрішній стан матері. Але все-таки більшість дослідників залічують такі пісні до дитячого фольклору, оскільки вони звернені до дитини;

3) тварин, які не пов'язані сюжетно з образом самої дитини. Сюди ж належать і колискові пісні (їх небагато) з людськими персонажами [7, с. 11].

Водночас Г. Довженок припускає, що пісні з одним персонажем можуть належати до різних груп (наприклад, пісні про kota – до першої та третьої), оскільки в основі поділу – місце образу дитини в певному сюжеті.

На думку Н. Сивачук, доцільно виокремити ще й четверту групу у класифікації колискових пісень – колисанки гумористичного змісту, де йдеться про діда, бабу, події їхнього життя [11, с. 51].

Вважаємо, що колискові пісні – це своєрідний інтимний фольклорний жанр, діалог двох сердець – дитячого та материнського. Дитина ще не розуміє значення слів, але відчуває інтонаційне забарвлення мовлення, чує серцем звернені до неї слова мами про наболіле, про те, що, мабуть, і не розповіси комусь іншому, тільки дитяті-ангелочку, як на сповіді, перед Богом. Колискові розвивають слух маляти та чуття рідної мови, її мелодики, збагачують словник дитини.

Український дитячий фольклор також багатий і на пестушки й потішки, забавлянки, жартівливі пісеньки, небилиці, примовлянки, лічилки, скоромовки, загадки тощо.

За своїм змістом забавлянки нагадують маленькі казочки, зміст яких до кінця не розкритий, тільки означений, намічений. Саме така недовомовленість, на думку вчених, активізує уяву, пробуджуючи у дітей бажання до пізнання довкілля. Малятам дуже подобається слухання та повторення за дорослими примовлянок і утішок. Діти, як правило, проговорюють забавлянки та примовлянки не у спільній діяльності з дорослим, а за власною ініціативою, перебуваючи у стані збудження, емоційного піднесення, при цьому вони ритмічно рухаються, підстрибують, виконують змахи руками, пальчиками, окремими предметами, кружляють. Крім того, малюки із задоволенням повторюють тексти, які раніше почули від дорослих, нерідко вносять до них доповнення, зміни, креативно відтворюють їх.

Забавлянки легко запам'ятовуються дошкільнятами, тому що насичені різними повторами, звуконаслідувальними словами. На думку Г. Довженок, звукові повтори створюють особливу наспівність звуків, що є важливим для означеного жанру, «... бо немовлятам зміст, значення слів не завжди зрозумілі, і сприймають вони мелодійний, ритмічний звуковий малюнок твору» [7, с. 35].

Утішки з назвами пальців – стійкі зразки усної поезії, за допомогою яких батьки навчали своїх дітей навичок мовлення. Будова утішок відрізняється різноманітністю, але їх об'єднує цільове призначення: бавити, потішати дитину і через поетичне слово розвивати її мислення і мовлення. Ігровий характер і римована мова роблять утішки такими, що швидко запам'ятовуються, сприяють їх активному використанню.

Примовка – це оповідання або висловлення, що має гумористичний, кумедний відтінок і відповідає конкретному періоду розумового та психічного розвитку дитини – від 2-х до 6-ти років. До їх текстів запроваджують новий, фантастичний елемент, який посилює експресивність і емотивність тексту. Збільшується кількість лексем-іменників, що називають людей за походженням, національністю, родом занять, соціальним станом [9, с. 76].

Крім того, тексти примовок більші за обсягом, аніж тексти попередніх двох жанрів, у них з'являються нові найменування фрагментів сільського житла, географічних об'єктів, продуктів харчування. Поповнюється ряд найменувань членів родини, об'єктів рослинного та тваринного світу. У текстах примовок збільшується кількість дієслів зі значенням власне дії (поїхати, піти, скакати) і мовленнєвих дій (послухати, вихвалитися). Щодо засобів творення експресивності, то епітети й метафори у примовках зафіксовано у невеликій

кількості і зазвичай вони виконують пояснювальну функцію: кози рогаті (а не безрогі), жити в достатку (тобто, добре), ложка велика (а не маленька) тощо. Використовуються постійні епітети [9, с. 77].

Одну з найбільших груп забавлянок утворюють т. зв. пестушки. Їх лексика закладає в дитини основи асоціативного мислення та мислення за аналогією: кожна лексема-ім'я візуально супроводжується предметом, який вона позначає: частини тіла людини, назви домашніх тварин і птахів, одягу, предметів хатнього вжитку, будівель, рослин [9, с. 72]. Слововживання обмежене: зазвичай вербалізується лише те, що оточує малюка, що постійно підкріплюється зоровими образами. Пестушки становлять перший, домовний, етап онтогенезу, тобто формування мовної особистості дитини.

Тематично лексику цього жанру можна поділити на 14 груп, компоненти яких постійно повторюються. Це назви: членів родини (мама, татко, баба, дід, братик), частин тіла дитини (ручки, ніжки, ротик, голівка), домашніх і диких тварин та птахів (кіт/кішка, собака, коник, коза, зайчик), одягу (штани, чобіток), речей хатнього вжитку (сковорода, молоток), будівель або їх частин (хатинка, поріг, припічок), найбільш характерних дій (літати, бігти, йти, сидіти, водити, піймати), процесів праці (ловити [рибку], пекти [пиріжки], підкувати [чобіток]), їжі (кашка, пиріг, хліб) [9, с. 73].

До неоцінених перлин українського фольклору належать прислів'я та приказки – короткі влучні вислови, що в художній формі типізують різні явища життя. Вони є накопиченою та зібраною упродовж віків пам'яттю народу, засвоєними з життєвого досвіду висновками. У своїй сукупності прислів'я та приказки нагадують своєрідний кодекс правил, якими людина має керуватися у повсякденному житті. Прислів'я і приказки рідко тільки констатують якийсь факт, а зазвичай рекомендують чи відкидають, схвалюють або засуджують, остерігають чи повчають, орієнтуючись на авторитет покоління.

Висновки. Вважаємо, що малі фольклорні жанри необхідно використовувати вже з перших місяців життя дитини, коли вона лежить у колисці і чує ніжні мелодії колисанки, яку наспівує їй мати. Саме в цих різновидах усної народної творчості містяться моделі дитячого мовлення, акумулюючи своєрідний фонд дитячої лексики. Притаманні йому й звуконаслідувальні слова стимулюють мовлення дитини, полегшують її спілкування з дорослими. Крім того, жвавість ритму, цікавий зміст малих фольклорних жанрів сприяють легкому їх запам'ятовуванню, збагаченню словника дітей, розвитку відповідного темпу мовлення. Розкриваючи зміст цих перлин народної мудрості, вихователі активізують усебічний розвиток дітей раннього віку, готуючи їх до подальшого життя та діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аксаріна Н.М. Орієнтовні показники розвитку мовлення дітей. Дошкільна лінгводидактика: хрестоматія у 2 ч. / упоряд. Богуш А.М. Київ: Вища шк., 1999. 211 с.
2. Богуш А. М. Становлення і розвиток розуміння мовлення дітьми раннього віку в контексті дискурсивної лінгвістики [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://scienceandeducation>.
3. Богуш А. М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку : навч. посіб. Київ : Видавничий дім «Слово», 2009. 344 с.
4. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доповн. К. : Вища школа, 2002. 407 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
6. Гавриш Н. Художнє слово і дитяче мовлення. Київ : Ред. загальнопед. газ., 2005. 128 с.
7. Довженок Г. В. Український дитячий фольклор (віршовані жанри). К. : Наукова думка, 1981. 172 с.
8. Дошкільна освіта : словник-довідник / упор. К. Крутій, О. Фунтікова. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2010. 324 с.
9. Марчун О. В. Матеріали до вивчення дитячого фольклору : навч. Посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. Ч. 1. 201 с.
10. Русова С.Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. Львів –Краків – Париж, 1993. 349 с.
11. Сивачук Н. Український дитячий фольклор : підручник. К. : Деміург, 2003. 288 с.
12. Трифонова О. Реалізація ідей А.М. Богуш у вихованні звукової культури мовлення в дошкільників. *Дошкільна освіта*. 2004. № 4. С. 27 – 32.